

מריצים תרועה גדולה, והקול נשמע עד למרחוק"⁷³. אכן, זהו תיאור, שרשט עובר בנו לקריאתו: הונח יסוד להתחדשות הלאומית, הדתית-המדינית, של האומה על-ידי הנחת היסוד למרכז לאומי-דתי, ויש לשמוח על כך. והצעירים בעם, שנאספו לראות במחזה החגיגי, ששים ושמחים באמת ומריצים תרועות-ששון. ואולם יש בין הנאספים גם זיקני-הדור, שכמעט תמיד הם פסימיסטים וחושבים, ש"הימים הראשונים טובים מאלה", והם זוכרים את הבית הראשון בגדלו ובהדרו, ומתוך היסודות, שהונחו לבית החדש, רואים הם, שהבית השני לא יהא דומה בגדלו אף מעט לבית הראשון; ואפשר, הם זוכרים באותה שעה חגיגית גם-כן, שעכשיו אין מלך ביהודה והיהודים הם עבדים לפרס. —ועל-בן הם פורצים בבכי — ותרועות-השמחה של הצעירים מתערבות בקול-הבכי של הזקנים — "ואין העם מכירים קול תרועת-השמחה לקול בכי-העם", אף אם העם ברובו, "מריע תרועה גדולה והקול נשמע עד למרחוק".

היכן הצייר הגדול, שידע לצייר במכחול על הבד תמונה יחידה-במינה זו? — אכן, חותם האמת טבוע על הדברים: כך אין בודים סיפור מן הלבנו—

4. ההתנגשות עם השומרונים.

הונח היסוד לבניין-המקדש — והצעירים, "מריצים תרועה גדולה". אך במפעל היסטורי גדול אין המעשים נעשים בקלות. עד מהרה נערמים מכשולים על גבי מכשולים. מכשולים פנימיים על גבי מכשולים חיצוניים. עד שבא הניצחון — ההתגברות על כל המכשולים.

וכך היה גם בנוגע לבניינו של המקדש המחודש.

אך נתפשטה השמועה, ש"בני-הגולה בונים היכל לה' אלהי-ישראל". בין "צרי יהודה ובנימין", כלומר, בין שרידי עשרת השבטים שבשומרון ואף בין היהודים, "הנשארים בארץ" (על כך מרמזות המלות "בני-הגולה בונים" ולא תושבי-יהודה סתם). —ומיד, "ניגשו אל זרובבל ואל ראשי-האבות ויאמרו להם: נבנה עמכם, כי ככם נדרוש לאלהיכם ולו (כך הקרי-הכתיב הוא "ולא") אנחנו זוכים מימי אסר-חדון מלך אשור המעלה אותנו פה"⁷⁴. קשה לדעת, אם הכוונה של השומרונים היתה באמת להתאחד עם הגולה על-ידי השתתפות בבניין הדתי-הלאומי המרכזי או, אפשר, כוונתם היתה להשתלט על יהודה הקטנה ומעוטת-האוכלוסים על-ידי התאחדות זו, שתתן להם להטמיע את המיעוט הדתי-הלאומי הגמור, שבא מבבל ("בני-הגולה"), בתוך הרוב החצי-דתי והחצי-לאומי, ששאר בארץ — גם בארץ של עשרת השבטים וגם ב"יהודה". איך שיהיה, הכתוב מספר, שתשובת-ה"גולה" היחה — דהיה גמורה: "ויאמר להם

⁷³ שם, י"א. א' - ב'.

⁷⁴ עזרא, ג', י"א-י"ב.

זרובבל וישוע ושאר בתי-האבות לישראל: לא לכם ולנו לבנות בית לאלהינו, כי אנחנו יחד נבנה לה' אלהי-ישראל, כאשר צִנְנוּ המלך כורש מלך-פרס⁷⁶. קשה לומר כיום, מה היתה סיבתה האמיתית של דחיה פסקנית זו. על כל פנים, אין יסוד להכחיש את הדברים הברורים שבספר-עזרא ולהחליט את ההפך: שהשומרונים היו הבונים מתחילה והם דחו את בני-יהודה (אֶדוּאֶרד מייאָר, זָצ"ל, ועוד). וכמו־כן קשה להחליט, שהסיבה לדחיה זו היתה קנאות פשוטה של בני-אדם, שסבלו בגולה על יהדותם, שכללה בחוכה דת ולאומיות, והיו חרדים לטהרת-הגזע ולטהרת-האמונה כאחת: הרי אין כישעיהו השני וכזכריה, הנביאים הגדולים של החקופה, נוטים לקבלת-גרים. אפשר, שזרובבל וחבריו פחדו, שעל-ידי ההתאחדות ישתלטו השתלטות מדינית יהודים בלתי-שלמים אלה, שהשותפות הדתית במקדש הירושלמי היתה מקנית להם גם שותפות מדינית. והרי דם בבלי נכנס לתוך עורקיהם של השומרונים לא רק בימי שלמנאסר⁷⁷, אלא גם בימי אסרחדון בן סנחריב, שכנראה, הוא שציווה „להוליך שמה (לשומרון) אחד מן הכהנים, אשר הגליתם משם וגו', ויורם את משפט אלהי-הארץ“⁷⁸. השומרונים מזכירים דבר זה, שהוא לטובת „ישראלותם“: „ולו אנחנו זובחים מימי אסר-חדון מלך אשור; שלמעשה זה של אסר-חדון גרמה עבודת-האלילים של הבבליים, שהועברו לשומרון. אינם מזכירים, כמובן, אבל עיקר סיבת-הדחיה, ודאי, היתה מדינית: כורש החירק לשוב ליהודה בלבד ולהקים את ירושלים ואת בית-המקדש. אבל לא נתן רשיון לקומם את מלכות דוד ושלמה, כאמור; ועל כן היתה ההתאחדות עם השומרונים אפילו אך לבניין-המקדש נחשבת בעיני-הפרסיים להרחבת הרשיון בכוונה מדינית. איצו באה הדחיה רק מתוך נימוק דתי-רוחני בלבד היה בעל-ספר-עזרא מבאר את סיבת-הדחיה בדברים יותר ברורים, כדרכו בכל עניין דתי טהור. המלה „יחד“ (בתשובתם של זרובבל וחבריו: „אנחנו יחד נבנה“) מרמזת, לדעתי, שזרובבל וחבריו היו מוכנים לבנות את בית-המקדש יחד עם „הנשארים בארץ“, אבל לא עם השומרונים נתיני „פחת-שמרין“. וההטעמה שבחשובת זרובבל וחבריו: „כאשר צִנְנוּ המלך כורש מלך פרס“ היא סיוע חזק לדעתי זו, שסיבת הדחיה של השומרונים היתה גם מדינית ולא דתית-גזעית בלבד: זרובבל וחבריו חששו להתנגשות מדינית עם הציווי של מלכות-פרס לא פחות משחששו לפגם גזעי ולירידה דתית-מוסרית⁷⁹.

76. שם, שם, ג'. 77. עיין מלכים ב', י"ז, ו' ו"ד-מ"א; 78. שם, שם, כ"ז-כ"ח.

79. רמז לכך יש, כנראה, גם בניסוח של תשובת זרובבל וחבריו לשומרונים כפי שניסח

אותה יוסף בן מתתיהו: „אי-אפשר לשחף אותם (את השומרונים) לבניין מאחר שרק הם (היהודים) נצטוו לקומם את המקדש מתחילה על-ידי כורש ועכשיו על-ידי דריווש“. ואלם לעבוד את האלהים במקדש זה מותר לשומרונים כמו לכל שאר בני-האדם, ורק זה יהא המשותף שביניהם ובין היהודים (קדמוניות, י"א, ד', ג', 86-87). כאן אין הדחיה באה מסיבה דתית אלא מסיבה מדינית ב"ב.

על כל פנים, תשובתם של „זרובבל וישוע ושאר בתי-האבות“ הרגיזה את הפונים אליהם בהצעת-ההשתתפות בבניין-המקדש. והכתוב מספר: „ויהי עם-הארץ מרפים ידי עם-יהודה ומבהלים (הכתיב „ומבלהים“) אותם לבנות; וסוכרים עליהם יועצים להפר עצתם כל ימי כורש מלך פרס ועד מלכות דריוש מלך-פרס“⁸⁰. „עם-הארץ“ הוא כאן ניגוד ל„עם-יהודה“ ולא ל„הנשאים בארץ“. שאליהם מכוונות, לדעתי, המלות: „אנחנו יחד נבנה“, ומאז באו כל „השטנות על יושבי יהודה וירושלים“ מן העמים, שישבו במלכות שומרון הקדומה, ומן החיילות הפרסיים בשומרון, שנתחברו אל השומרונים, אך לא מן „הנשאים בארץ“. ואמנם, „עם-הארץ“ בדבריהם של שני הנביאים האחרונים, שנתבאו בשעת העליה הראשונה⁸¹, הם כל „יושבי יהודה וירושלים“: „שבי-הגולה“ ו„הנשאים בארץ“ כאחד. ודאי, לא פסקו החיכוכים גם בין שני מיני-יהודים אלה, ולחיכוכים היו שלשה טעמים, שכבר רמזתי עליהם למעלה: א) טעם מדיני: הנשאים בארץ היו פרו-בבליים מעיקרם, שעל-כן לא הוגלו, ואילו הגולים היו מתחילה פרו-מצריים ואנטי-בבליים, ומשהו מניגוד מדיני זה, ודאי, נשאר גם בימי מלכות-פרס; ב) טעם כלכלי: „הנשאים בארץ“ נטלו בזרוע, בהסכמתו ואף לפי עצתו של גדליהו בן אחיקם, את האחוזות ואת הבתים של הגולים, וג) טעם דתי-תרבותי: „הנשאים בארץ“ עדיין היו שקועים בעבודת-הבעל, אדון-הארץ, ובעבודת צבא-השמים (עוד אחר החורבן „עשו פונונים למלכת-השמים“) בהשפעתה של עבודת-האילים האשורית-הבבלית, ואילו ה„גולה“, שישבה כיובל שנים בבבל, מכיון שנקרעה מעל אדמתה ומעל ה„בעל“ שלה, עזבה את עבודת-האילים, וה' אלהי-ישראל נעשה לה, בהשפעת-הנביאים, אלהי-העולם, שפעולתו קיימת בכל הארצות, ולפיכך היו חיכוכים בין „שבי-הגולה“ ובין „הנשאים בארץ“ בלתי-נמנעים. אבל „השטנות“ באו לא מן „הנשאים“ הללו אלא מן השומרונים והגויים הנכריים הנלווים אליהם.

אחר סיפור זה בספר עזרא באו שם עוד שתי הידיעות ה־19: „ובמלכות אחשורוש, בתחילת-מלכותו, כתבו ששנה על יושבי יהודה וירושלים“⁸², בלא שנתפרט תוכן-השיטנה; ואחר-כך באו בשלמות במקורן הארמי השיטנה, שנשלחה לארחתחסתא מלך-פרס, ותשובתו של המלך⁸³; אבל גם השיטנה וגם החשובה עוסקות לא בבניין בית-המקדש אלא בבניין של חומות-ירושלים, ובכן נצטרך עוד לדון עליהן כשנגיע לימי עזרא ונחמיה. ואולם מה שנוגע לשיטנה הסתמית, שנכתבה ב„מלכות-אחשורוש“, נראה לי, שנשלחה לכנבוזי מלך-פרס, בתחילת-מלכותו, ובא כאן השם „אחשורוש“ במקום

80. עזרא, ד', ד'—ה', 81. חגי, ב', ד' (כ"ל עם-הארץ); זכריה, ד', ה' (ואל כל עם-

82. עזרא, ד', ה'.

83. שם, שם, ד'—כ"ב.

„כנבזי“, מפני שאהשורוש (פְּסֶרְכָּסֶס של היוונים) היה מפורסם יותר בעולם העתיק מחמת מלחמתו הגדולה ביוון ותבוסתו הקשה, שעל-כן גם הסיפור המאוחר של מגילת-אסתר נתקשר בשמו ביחוד, ואילו כנבזי (קְמֶבּוּזִיא בפרסית) לא היה מפורסם כל-כך בישראל ונזכר רק בפאפירוסים של יב. ובעל ספר-עזרא מצא לנכון לתת את שתי ה„שטנות“ זו אחר זו, האחת רק בזכירה בלכר (אפשר, מפני שלא נשתמרה העתקה ממנה בירושלים) והשניה כלשונה, וצירף אל השניה גם את תשובת-המלך כדי שלא לחזור עוד אל ה„שטנות“ הללו.⁸⁴

ולאחר שסיפר בעל ספר-עזרא, שפקידי-המלך מיהרו למלא את פקודתו ולעכב את בניין-החומה: „אזלו בבהילו לירושלם על יהודיא ובטילו המו באדרע וחיל“ („הלכו במהירות לירושלים על היהודים וביטלו אותם [מעבודתם] בזרוע וחיל“) — עזב בעל ספר-עזרא את כל עניין-החומה ואת הכתבים הרשמיים מסביב לבניינה והוסיף משלו: „באדין בטילת עבודת בית אלהא די בירושלם והות קטלא עד שנת תרתין למלכות דריווש מלך פרס“ („אז בטלה עבודת בית-האלהים שבירושלים והיתה בטלה עד שנת שנים למלכות דריווש מלך-פרס“).⁸⁵ ובכן חזר בעל ספר-עזרא מעניין-ההפרעה של בניין-החומה לעניין-העיכוב של בניין-המקדש. עיכוב זה נמשך מן השנה השניה לכורש עד השנה השניה לדדיוש (522—537). כלומר, במשך חמש-עשרה שנה רצופות. מה נעשה במשך השנים הללו בירושלים? מה עשו שם זרובבל ויהושוע? — מכל זה אין אנו יודעים הרבה. מתוך נבואותיהם של חגי וזכריה נראה, שהיה אז „יום-קטנות“ ביהודה: שהיו חיכוכים בין זרובבל ויהושע, בין השלטון המדיני החלוצי ובין השלטון הדתי-הרוחני, ואף החיכוכים הללו נצטרך עוד לשוב. בינתיים היה המצב הכללי, המדיני כהכלכלי וכהתרבותי, „בשפל-המדריגה“, לא היו ביהודה מאורעות היסטוריים חשובים ולא היה על מה לספר בספר היסטורי עברי כל ימי כורש (537—529) וכל ימי כנבזי בנו (529—522) „יום-קטנות“.

⁸⁴ עיין בדבר הזכרתו של ארחחשטא ביחד עם כורש ודריווש בקשר לבניין-המקדש:

ג. ז. סגל, ספרי עזרא ונחמיה, חרביק, XIV, 97—98 (תדפיס, עמ' 16—41).

⁸⁵ עזרא, ד', כ"ג—כ"ד.

ש י ע ו ר א ר ב ע ה - ע ש ר :

בניין-המקדש וסופו של זרובבל (536—515).

1. סוף מלכות-כורש וימי מלכות-כנבוזי.

כך דרכה של ההיסטוריה: אחד „יום-קטנות“ ארוך פחות או יותר בא „יום-גדולות“.

בשביל יהודה עברו השנים האחרונות של מלכות-כורש (586 — 530) ושבע שנות-מלכותו של כנבוזי (530 — 522) ¹ בלא מאורעות חשובים. לאחר שנבנה מזבח זמני והונח היסוד לבניין-המקדש באו הפרעות ועיכובים בכניין מחמת המלשינות (ה„שטנות“) של „צרי יהודה ובנימין“. כורש, או מקידיו, היטו און קשבת ל„שטנות“ אלו — להאמין ל„נתינים נאמנים“, שמתריעים על סכנה מדינית, מוכשר גם מלך-חסד — ובניין-המקדש הופסק. וההפסקה נמשכה גם בימי-כנבוזי ². אין כנבוזי משנה שינוי עיקרי את הפוליטיקה של סבלנות, שנהג בה כורש אביו, לכל הפחות בתחילת-מלכותו ³. ואף ליהודים היה יחסו לא-רע: בשעה שהרס את מקדשיהם של אלהי-מצרים לא נגע ב„אגורא זי יהו אלהא“, שעמד בִּיב-אַלְפֶּאנְטִינָה ⁴. אף-על-פי-כן לא רק לפי סיפוריו של הידוֹדוֹטוֹס, שמקורה הוא מצרי, ובכן מקור שונא את המלך הפרסי, שכבש את מצרים, אלא אף לפי כל מה שיש לשפוט על אפיו מתוך כתבות שונות, יש לחשוב, שמלך ציבראלי בעל מעוף מדיני ככודש לא היה כנבוזי: היתה בו עריצות ושרירות-לב של „נולד מלך“. ובכן גם לא היה נוסה לשנות לטובה את המקורה המאוחרת של אביו להפסיק את בניין-המקדש. וכבר שיערתי ⁵.

1. על הכרונולוגיה של שנות-מלכותם עיין: Parker-Dubberstein, op.

cit., p. 12.

2. על מלכות-כנבוזי בכלל עיין: P. M. Sykes, A History of Persia, 1915.

3. על יחסו של כנבוזי ליהודה וליהודי-מצרים עיין: J. D. Prásek, Kambyses, pp. 166—167. (Der Alte Orient, XIV, Heft 2, 1919; K i t t l e r, III, 1, SS. 285—292).

4. בסוף-מלכותו חורעה הפוליטיקה שלו ביחס לעמים המסועבים. עיין על כך בפרטות: R. de

V a u x, Les décrets de Cyrus et de Darius etc., Revue Biblique, XLVI (1937),

35—38.

5. עיין: C o w l e y, Aramaic Papyri etc., 1928, № 30, lin. 18—19; התרגום

העברי: דוד כהנא, מימי מלכות-פרס, השלה, XXII (תר"ש) 55—555.

6. עיין למעלה, עמ' 100—100.

שהכתוב: „ובמלכות אחשורוש, בתחילת-מלכותו, כתבו שטנה על יושבי יהודה וירושלים“ מתכוין לכנבזי ולא לאחשורוש. כנראה, ניסו היהודים מיד לאחר מיתתו של כורש, בתחילת-מלכותו של כנבזי, לבטל את איסור-הבניין של כורש, אבל שונאי-יהודה כתבו אז „שטנה“ על „יושבי יהודה וירושלים“, וכנבזי לא התיר להמשיך את הבניין. ולפיכך כתבו „שבי-יהודיא“ אחר מיתתו של כנבזי לדרייוש, שלאחר ש„ששבצר נתן יסודות של בית-האלהים בירושלים“, „מאז ועד עתה הוא נבנה ולא נשלם“⁶. בדרכו למלחמה על מצרים, בשנת 526, ובחזירתו משם, בשנת 523, עבר כנבזי דרך עזה; אבל אין לנו שום ידיעה, שנפגש שם עם באי-כוחם של היהודים. ואין לחמוה על כך: בשנים הללו היתה מדינת-„יהוד“ הקטנה מרוחקת מחופי-הים, מצומצמת בשטח קטן ומכווצת בקרן-זווית של ארץ-ישראל. והרי עוד לאחר שבעים שנה ויותר לא הרגיש בה הירודוטוס במסעותיו: לא הזכיר בפירושו את יהודה ואת היהודים ואך רמז עליהם, בעוד שהזכיר את „פלשת“ (פלֶסְטִינִי) ואת הפיניקיים. אף-על-פי שכיבוש-מצרים בידי כנבזי היה מאורע עולמי גדול עדיין נמשך אז ביהודה „יום-הקטנות“.

2. תחילת-מלכותו של דרייוש הראשון. מרידתו של ברדיא.

ואולם עד מהרה חזר ובא „יום-גדולות“.

בשעת שהותו של כנבזי באפריקה, בי"ד באדר (11 למרס), 522, הופיע בפרס קגי בשם גומתא, שהתאמר להיות גֶּרְדֵּא (סמֶרְדִּיס אצל היוונים), אחיו של כנבזי, שבאמת הרג אותו כנבזי בסתר קודם שיצא למלחמה על מצרים. ובתשיעי לַתמוז (1 ליולי), 522⁷, שלח ברדיא רצים לכל מדינות-מלכותו של כנבזי כדי לבשר, שהוא, ברדיא בנו של כורש, מולך תחת כנבזי אחיו. ואף שיחרר את נתיניו למשך שלש שנים מעבודת-הצבא ועשה עוד הנחות גדולות לכל העמים שבמלכות-פרס. ובינתיים מת כנבזי בדרכו ממצרים בקיץ שנת 522⁸, במקרה, לאחר שנפצע כשעלה לרכב על סוסו (לפי הירודוטוס) או מפני שהתאבד (כפי כתובת-ביסטון של דרייוש)—ולא השאיר יורש אחריו. כל מלכות-פרס היתה כמרקחה. מאורעות כבירים התחילו מתקמים בהיסטוריה העולמית, שנתרכזה באותם הימים מסביב למלכות-בכיפה הפרסית. מכיון שכנבזי לא הניח בן אחריו עבר כסא-המלוכה לשושלת הצעירה של האחֶמֶנִידִים, והיורש הלֶגִיטִימִי היה דָרְיֹוֹשׁ (או דָרְיָמוֹשׁ) בן ויֶשְׁטַשְׁפָּה (הוֹסְטַאסֶס בווניית), שמֶנֶד העמיד את עצמו בראש הצבא הפרסי.

6. עיין למעלה, עמ' 181—182.

7. בדבר התאריכים עיין: Parker-Dubberstein, op. cit., p. 12.

8. מרדית-השקר עיין: הירודוטוס, III, 61—62.

8. אחר הראשון ליולי, 522 (עיין: Parker-Dubberstein, loc. cit.).

גומתא-ברדיא משל בפועל רק שבעה חדשים (מי"ד באדר עד י' בתשרי) וישב על כסא-המלוכה רק שלשה חדשים (מט' בתמוז עד י' בתשרי, 522) 9. דריווש צר עליו במקום-שבחו, ולאחר שגומתא התגונן באומץ-לב נהרג – והמלכות נכונה בידי דריווש (522–486) 10.

באמת קשה לומר, שהמלכות „נכונה“ בידי דריווש. להפך, לאחר שנידבא המרד של גומתא אז רק אז חרגה מלכות-פרס ממסגרותיה. לפי מה שמספר דריווש עצמו בכתובת-ביסטון, היה מוכרח לדכא לא פחות מתשע מרידות נוספות על מרידת-גומתא. נתמרדו עילם ומדי, ארמניה (אררט) ופרס והורקניה, ואפילו מצרים, אף אם היא נתמרדה במידה פחותה משאר ארצות 11. פעמיים מתמרדת בבבל בראשותם של נידנת-בל, שמתאמר להיות נבוכדראצר (השלישי), בנו של נבו-נאיד 12, ושל מתאמר אחר, שאפשר, היה באמת בנו של נבו-נאיד 13. המלכות-בכיפה, שיסד כורש, נראית הולכת ומתמוטטת. פעמי-מרכבותיה של האלהות נשמעו מחדש מעל במתה של ההיסטוריה העולמית, נביאי-ישראל קמו כמעט תמיד בימי מאורעות גדולים – ב„יום-גדולות“, ואי-אפשר היה שלא יקומו גם ביהודה של העלייה הראשונה, ששבי-הגולה שלה ניזונו מן היעודים הגדולים של יחזקאל וישעיהו השני. כמה התעוררות גדולה בעם, קמו נביאים חדשים, שבו לתחיה התקוות המזהירות של ימי הכרזת-כורש-ו„יום-הקטנות“ פינה את מקומו ל„יום-גדולות“

3. חגי הנביא וההתחלה החדשה של בניין-המקדש.

בספר-עזרא, אחר הסיפור על השטנות ואחר הידיעה, ש„אז בטלה עבודת-בית-האלהים אשר בירושלים והיתה בטלה עד שנת שתים לדריווש מלך-פרס“ 14, „אנו קוראים את הדברים הללו בארמית: „והתנבי חגי נביאה (או נביא) וזכריה בר עדוא נביאֵא על יהודֵא די ביהוד ובירושלם בָּשֶׁם אלה

9. בסך-הכל נמשכה פעולתו של ברדיא-השקר שבעה חדשים: מיום-מרידתו עד שכבש את כל מלכות-פרס ארבעה חדשים (מן 11 למארס עד 1 ליוני, 522) ומכיבושה של כל מלכות-פרס עד שנהרג על-ידי דריווש עוד שלשה חדשים (מן 1 ליוני עד 29 לספטמבר, אותה שנה). עיין: Parker-Dubberstein, loc. cit.

10. על דריווש עיין: J. D. Prásek, Dareios, pp. 170–180; Syx es, op. cit.; (A.O., Jahrg. XVI, 1914, Heft 4); Kittel, op. cit., III, 1, SS. 292–298; III, 2, SS. 321–327.

11. עיין על כך: Kittel, III, 1, SS. 294–295, Anm. 7.

12. ימי-מלכותו (יותר נכון ימי-מרידתו) נמשכו מיום 3 לספטמבר או לאוקטובר עד 18

לדצמבר, 522 (עיין: Parker-Dubberstein, op. cit., p. 13).

13. הוא אֶרְבֵּל, שקרא לעצמו נבוכדראצר הרביעי, וימי-מרידתו נמשכו מתחילת-

ספטמבר עד 27 לנובמבר, 521 (13–14) Parker-Dubberstein.

14. עזרא, ד', כ"ד.

ישראל עליהון. באדין קמו זרובבל בר שאלתיאל וישוע בר יוצדק וּשְׁרִי למבנא בית אלהא די בירושלם ועמהון נביאיא די אלהא מסעדין להון» (והתנבא חגי הנביא וזכריה בן עדוא הנביאים על היהודים שביהודה ובירושלים בשם אלהי-ישראל עליהם. אז קמו זרובבל בן שאלתיאל וישוע בן יוצדק והתחילו לבנות את בית-האלהים שבירושלים. ועמהם נביאי-האלהים תומכים בהם)¹⁵. את שאר „נביאי-האלהים“, ש„תמכו“ בזרובבל וישוע, אין אנו מכירים. בוודאי היו עוד נביאים עוזרים ותומכים במפעל הגדול של זרובבל וישוע, אלא שלא נשתמרו דבריהם לדורות הבאים. ואולם דבריהם של חגי וזכריה נשתמרו לדורות—והם סובבים בעיקרם (ודבריו של חגי—כולם) על בניין-המקדש.

ספר-חגי מתחיל בדברים הללו: „בשנת שנים לדריוש המלך, בחדש הששי, ביום אחד לחדש, היה דבר-ה' ביד חגי הנביא אל זרובבל בן שאלתיאל פחתי-יהודה ואל יהושע בן יוצדק הכהן הגדול לאמר“¹⁶. ובכן אנו עומדים בראשון לחדש אלול, 29 לאבגוסט, שנת 520 קודם ספח'נ. וזרובבל כבר אז „פחת-יהודה“ ויהושע בן יוצדק כבר הוא הכהן הגדול אף אם אין עוד בית-מקדש בנוי—על שם העתיד, או כדי להבדילו משאר הכהנים ההדיוטות. כתוב זה הוא כעין כותרת בהתחלת-הספר ונוסף בזמן יותר מאוחר. על כל פנים, התאריך הוא מדויק. דריווש כבר ניצח את כל המתקימים לו והכניס סדרים במלכותו. ששבצר אינו עוד „פחה“ ביהודה או „הנשיא ליהודה“ אם מפני שמת או מפני שנקרא חזרה לשושן. יש לשער, שבתחילת-מלכותו של דריווש, כשמרדו רוב המדינות המשועבדות לפרס, ומצרים הקרובה ליהודה בתוכן, נשארה יהודה שקטה ונאמנת לדריווש; ובשכר זה מינה דריווש כ„פחת-יהודה“ את הנצר מגזע-המלכות. את בן-בנו של יהויכין מלך-יהודה, שלא השתתף במרד. זרובבל נחמנה כפחת-יהודה מאחר שאף בימי ששבצר היה הוא הראש המוכר של ה„גולה“ בשעת העליה מבבל. ומינויו של זרובבל, בן-בנו של אחד מן החביבים שבמלכי בית-דוד, זרובבל, שאף הוא עצמו היה, כנראה, חביב על העם, — מינוי זה היה סימן טוב בעיני-היהודים. ומינוי זה הרי בא בעקבותיהם של הזעזועים הגדולים במלכות-פרס. ג'דעה התקוה, שהיעודים המשיחיים של ישעיהו השני קרובים להחגשם. אבל לשם כך צריך לעשות משהו בפועל: עכשיו שעת-הכושר!—והמעשה הראשון, הראוי והחשוב, שהרי לשם כך באה כל העליה מבבל, היה—לחדש את בניין-המקדש, שהותחל ולא נגמר. וחגי הנביא הוא המעיר והמזרז לכך.

הנביא פונה אל העם בדבריי-ויכוח: „העם הזה אמרו: לא עת ב'א (צ"ל „לא עתה באה“, כמו בתרגום-יונתן) עת בית-ה' להקנות“, ובזעם קדוש שואל הנביא: „העת לכם אתם לשבת בבתיכם ספונים (בבתים מקורים) והבית

¹⁵ שם, ה', א'—ב'.

¹⁶ חגי, א', א'.

הזה חרב ז' — ופעמיים אומר הנביא בשם ה', "שימו לבבכם על דרכיכם". הביטו וראו: "זרעתם הרבה — והביא מעט. אכול — ואין לשבעה, שתו — ואין לשכרה, לבוש — ואין קָחום לו, והמשתכר (המשכיר עצמו לעבודה בשכר) משתכר אל צרור נקוב" — הכל אינו כמו שצריך להיות. עניות ודלות מסביב ואין סימן-ברכה בעבודה ובשכרה. וכל זה בא "יען ביתי, אשר הוא חרב — ואתם רצים איש לביתו", מפני שאינכם דואגים דאגת-הכלל ואין לבכם פנוי לעסקי-שמים, "על-כן עליכם כלאו שמים מטל והארץ כלאה יכולה ואקרא חורב על הארץ ועל ההרים, ועל הדגן ועל התירוש ועל היצהר, ועל אשר תוציא האדמה, ועל האדם ועל הבהמה, ועל כל יגיע-כפיים", שנות-בצורת באו על הארץ ואין אדם רואה ברכה בעמלו, ושוב חוזר ואומר הנביא בשם-ה': "שימו לבבכם על דרכיכם" — עשו "חשבון-הנפש", ואז תבינו, שכל זה בא עליכם מפני שאינכם עושים את הנצרך ביותר בשעה זו: "עלו ההר, והבאתם עץ ובנו הבית, וארצה בו ואקבדה, אמר ה'".¹⁷

כמה חוקרים שואלים: כיצד יכול היה הנביא להאשים את העם, שאינו בונה את המקדש, בעוד שההפרעה באה מצד הממשלה? — אבל התשובה פשוטה היא: מתחילה היה העיכוב מצד הממשלה, אך עברו 15 שנה והמצב נשתנה לטובה על-ידי המאורעות. ואולם בינתיים נשתכח כל עניין-המקדש, ועל כך מתרעם הנביא. וכמו-כן שואלים החוקרים: כיצד לא הזכירו חגי וזכריה, שכבר הותחל בבניין ויש רק להמשיכו ולגמרו? — ואף על כך התשובה פשוטה היא: היסוד, שהונח בימי-כורש, עורר אמנם שמחה מרובה; אבל סוף-סוף לא היתה כאן אלא התחלה קטנה, וברבות הימים הונח כל העניין. הרי אפילו את הצימות בקשר לחורבן הוסיפו לצום¹⁸, ולשם מה יזכירו אכזבה מרה זו הנביאים, שבאו לזרז את העם לקראת התחלה חדשה של מעשה רב? — וכבר ראינו¹⁹, שאמנם מרומזת הנחת-היסוד בדבריו של חגי (מטרים שום אבן על אבן בהיכל-ה').

דברי-הנביא עשו רושם. הכתוב מספר: "וישמע זרובבל בן שלתיאף (בלא א') ויהושע בן יהוצדק הכהן הגדול וכל שארית - העם בקול ה' אלהיהם ועל דברי חגי הנביא, כאשר שקחו ה' אלהיהם, וייראו העם מפני ה'".²⁰ הם האמינו בדברי-הנביא, שמפני שהבית עומד בחורבנו ורק יסודותיו הונחו ונזנחו, על כן מצבם החמרי עלוב הוא כל-כך. אבל הרי הבניין הופסק בפקודת-הממשלה — וכיצד יתחילו לבנותו מחדש מעצמם, בלא רשיון מיוחד? — "הם קראו מפני-ה'", אבל יראו גם ממלך-פרס. ועל זה מרמז הכתוב: "ויאמר, חגי מלאך ה' בלא כות-ה' לעם לאמור, אני אתכם, נאום ה' ז'".²¹

17. עיין למעלה, עמ' 192-193.

18. זכריה, ז', ג'.

19. שם, שם, ב'-י"א.

20. שם, שם, י"ב.

21. חגי, א', י"ב.

כלומר: אל תיראו מפני גזירת-ההפסקה; סמכו על הרשיון. הישן והתחילו לבנות מחדש—ואלהים יהא עמכם.

הדברים פעלו. על כך מעיד הכתוב: „ויער ה' את דוח זרובבל בן שלתיאל פחת-יהודה ואת רוח יהושע בן יהוצדק הכהן הגדול ואת רוח כל שארית-העם ויבואו ויעשו מלאכה בבית ה' צבאות אלהיהם”²² — בלא להיזקק לרשיון חדש. התחילו ב„מלאכה”, ביום עשרים וארבעה לחדש. בשני, בשנת שטים לדריוש המלך”²³; ובכן ביום 21 לספטמבר, 520. שלש פעמים²⁴ נזכרה בצדם של זרובבל וישוע „כל שארית-העם”. פירוש-הדבר הוא. לדעתי, שהשתתפו בבניין-המקדש גם ה„הנשארים בארץ” ביחד עם ה„גולה”. שכמובן, היא היתה היוזמת וההולכת בראש. וראוי לשום לב, כמה מהירה היתה השפעה-דבריו של הנביא: הטפתו התחילה בראש-חודש אלול, 520, ועברו רק 24 ימים — וכבר ניגש העם אל מלאכת-הבניין.

עבר פחות מחודש — ובעשרים ואחד בתשרי. ביום האחרון של סוכות (הושענא רבה שלנו), 18 לאוקטובר, 520. כבר היה נראה הבניין בצורתו הכללית. ומובן, שבמצב של דלות ועניות, שיהודה היתה שרויה אז בתוכו, לא היה הבית עושה רושם: דל היה המראה הכללי, ואף כסף וזהב לא היו כדי להוסיף ולבנות את המקדש המרכזי של האומה בהדר ויפעה כמו שהיה בנוי הבית מימי-שלמה, שנשרף על ידי נבוזראדן. וכבר ראינו²⁵, שהזקנים, שראו את הבית הקודם והסתכלו ביסודות, שהונחו לבית החדש, „בכו בקול גדול”. היה צריך לעודד את הבונים, וחגי, „מלאך-ה'”, אומר בשם-ה': „אמר-נא אל זרובבל בן שלתיאל פחת-יהודה ואל יהושע בן יהוצדק הכהן הגדול ואל כל שארית-העם לאמור: מי בכם הנשאר, אשר ראה את הבית הזה בכבודו הראשון—ומה אתם רואים אותו עתה? — הלוא כמוהו כאין בעיניכם? — ועתה חזק, זרובבל, נאום-ה' וחזק, יהושע בן יהוצדק הכהן הגדול, וחזק כל עם-הארץ”²⁶, נאום-ה', ועשו! — כי אני אתכם, נאום ה' צבאות. [זכרו] את הדבר, אשר כרתי אתכם בצאתכם ממצרים, ורוחי עומדת בתוכם. אל תיראו!”²⁷. אל יפול רוחכם מפני קטנו ודלותו של הבית ההולך ונבנה ואל תדאגו לחוסר רשיון מחודש. וגם לחוסר כסף וזהב אל תשימו לב. הרי רואים אתם, שמאורעות כבירים נתרששו ובאו לעולם. ובכן אין מקום לפחד מפני מלשינים: בכבוד יתייחסו העמים אל הבית הזה, השני, יותר משהתייחסו אל הבית הראשון, ושלום יהיה לכם מסכיב. וגם כסף וזהב יהיו בשביל הבית ובארץ: „כי כה אמר ה' צבאות: עוד אחת מעט היא — ואני מרעיש את השמים ואת הארץ ואת הים ואת החרבה. והרעשתי את כל הגוים, ובאו חמדת כל הגוים.

22. שם, שם, י"ד; 23. שם, שם, ט"ו; 24. שם, שם, י"ב וי"ד, ושם, ב', ב'.

25. עיין למעלה עמ' 192. 26. על ביטוי זה עיין למעלה עמ' 194–199.

27. חגי, ב', א'–ה'.

ומִלְאֲתִי את הבית הזה כבוד, אמר ה' צבאות. לי הכסף וְלִי הזהב, נאום ה' צבאות. גְּדוֹלָה יהיה כבוד הבית הזה האחרון מן הראשון, אמר ה' צבאות, ובמקום הזה אתן שלום, נאום ה' צבאות²⁸, שלום יהיה במקום הזה — בבית-המקדש ובירושלים וביהודה כולה, וכסף וזהב יהיו בשביל הבית ובשביל הארץ כולה, שהרי ה' מרעיש את השמים ואת הארץ ואת הים ואת היבשה במלחמות עצומות (על זה מרמזת, כנראה, החזרה התכופה ביותר של המלות „ה' צבאות“), ואז תבוא „המדת כל הגויים“ ליהודה, כנבואתו של ישעיהו השני: „חיל-גויים יבואו לך“²⁹. והרי הכסף והזהב של האלהים הם — והוא ידאג לכך, שלא יחסרו גם בביתו הקדוש, שימלא אותו „כבוד“. ונבואה גדולה ונוצזת היא זו של חגי „מלאך-ה'“: למרות המראה העלוב של הבית השני „גדול יהיה כבוד הבית הזה האחרון מן הראשון“, וכלום לא נתקיימה נבואה גדולה זו במילואה? — הרי באמת הבית השני לא רק הציל את הנבואה, שנתנבאו עמוס והושע וישעיה וירמיה ויחזקאל וישעיה השני בימי הבית הראשון ובימי גלות-בבל, משכחה ומהעדר-השפעה, ולא רק נוצרו בימיו רוב היצירות הנפלאות שב„כתובים“, אלא הוא, הבית השני, גם הניח יסוד ליצירה לאומית ענקית — לתלמוד — וליצירה בינלאומית ענקית — לנצרות. ומה יכול להיות „כבוד“ יותר גדול לבית-מקדש, שנעשה נקודת-מוצא לכל החסיסות הרוחניות, ששתי היצירות הענקיות הללו צמחו מתוכן?

ואולם לאחר חדשים ושלש ימים, „בעשרים וארבעה לתשיעי“, כלומר, בכ"ד בכסליו, 18 לדצמבר, 520, מתנבא חגי עוד פעמיים. קודם כל, הוא שואל את הכהנים, שעדיין היו אז „תופשי-התורה“, מורי האמונה והחוקים לעם, כאילו שאלה בדבר טומאה וטהרה, וכשהם משיבים תשובה „טמא“ אומר הנביא: „כן העם הזה וכן הגוי הזה לפני, נאום-ה', וכן כל מעשה-ידיהם ואשר יקריבו שם טמא הוא“³⁰, כלומר: העם אינו עושה את מעשיו בטהרה לא בבניין-המקדש ולא בקרבנות, שהוא מקריב על גבי המזבח, ושוב הוא דורש מבני-העם חשבון-הנפש: ישימו-נא לב, כמה נשתנה המצב לטובה מיום שהונחו אבני-בניין חדשות על אבני-היסוד, שהונחו לפני 15 שנה³¹, אז נתנו היבולים של החיטים והענבים מחצה, ופחות ממחצה, ממה שהם צריכים לתת. כי ה' היכה את יהודה „בשדפון ובירקון ובברד“ ושלח מארה בכל מעשי-ידיהם של בני-יהודה — ולא פנו אליו, אבל „שימו-נא לבבכם: מן היום הזה ומעלה, מיום עשרים וארבעה לתשיעי (כלומר, מן היום, שבו מדבר הנביא הפעם), למן היום, אשר יסד היכה-ה' (כלומר, מן היום, שבו נגמרה הנחת-היסודות החדשה של המקדש), שימו לבבכם!“ (הטעמה שניה): הרי „עוד הזרע במגורה“, כלומר,

28. שם, שם, ו'—ט'.

29. ישעיה, ס', ח'.

31. עיין על כך למעלה, עמ' 102.

30. חגי, ב', י'—י"ד.

עוד לא התחילו לזרוע בסוף-כסליו, ועוד „הגפן והתאנה והרמון ועץ הזית לא נשא [פרי]“, אבל — „מן היום הזה אברך“⁸² את כל מעשי-ידיכם מפני שכבר „יָפַד הִיכַל-ה'“. ובכן „שימו לבבכם“, כמה רצוי וטוב לעשות את מצות-ה' ביד נביאיו.

ועוד נבואה אחת נתנבא חגי באותו יום עצמו, „בעשרים וארבעה לחדש“. זוהי נבואה מדינית טהורה, שהיא קשורה, כנראה, במרידות בתחילת-מלכותו של דרייווש, מרידות, שעדיין לא נסתיימו אז לגמרי או סופן עדיין לא נודע ביהודה הרחוקה: „אמר אל זרובבל פחתי-יהודה לאמור: אני מרעיש את השמים ואת הארץ, והפכתי כסא-ממלכות, והשמדתי חוזק ממלכות-הגויים, והפכתי מרכבה ורוכביה וירדו (ונפלו) סוסים ורוכביהם איש בחרב אחיו. ביום ההוא, נאום ה' צבאות, אקח, זרובבל בן שאלתיאל עבדי, נאום ה', ושמתיך כחותם, כי כך בחרתי, נאום ה' צבאות“⁸³, זוהי אפוקאלפסה (גִּלְגָּל) קטנה. בתפיסה המשיחית היהודית קודמת תמיד קאטאסטרופה עולמית, שבאה מתוך מלחמות קשות וכל מיני-פורענויות („חבלו של משיח“), לביאת-משיח ולימות-המשיח, ואף כאן הדבר כך: השמים והארץ מורעשים, הכסאות של ממלכות נהפכים, העמים נלחמים זה בזה ונופלים, „איש בחרב-אחיו“, והעיקר — „והשמדתי חוזק ממלכות-הגויים“: יבוא הקץ לכוח החזק של הגויים השליטים—ואז יתנשא ויתרומם מלך-המשיח, הוא זרובבל בן שאלתיאל, עבד-ה', שה' „בחר בו“, ובהפך ממה שאמר ירמיהו על יהויכין אבי-אביו: „אם יהיה כניחו בן יהויקים מלך-יהודה חותם על יד ימיני, כי משם אֶתְקַנֶּנָּה“⁸⁴, אומר חגי על זרובבל בן-בנו של יהויכין: „ושמתיך כחותם, כי כך בחרתי“. חגי מרמז, שזרובבל יהא מלך-המשיח, שישב על כסא-דוד הודות למאורעות העולמיים הגדולים, ובזה מסתיימת נבואתו של חגי כפי שהיא בידינו. כמו שנראה להלן, נבואתו האחרונה על זרובבל לא נתקיימה במלואה.

4. זכריהו הראשון (א'—ח').

ורמזים ברורים יותר ויותר על תסיסה משיחית באותם הימים אנו מוצאים אצל זכריהו הנביא — זכריהו הראשון (פרשיות א'—ח)⁸⁵, רק חדשים אחר התחלת-נבואתו של חגי מתחיל להתנבא זכריה בן ברכיה בן עֲדֹ⁸⁶, נבואתו הראשונה לפי סדר-ספרו שבידינו נאמרה „בחדש

⁸² חגי, ב', י"ט; ⁸³ שם, שם, כ"ג. ⁸⁴ ירמיהו, כ"ב, כ"ד.

⁸⁵ על חלוקת-הספר ועל חוכן-פרקיו, וביחוד על עשר המראות שבו, עיין: מ. צ. סגל, מבוא-המקרא, II, 408—511; הנ"ל, שנים-עשר, מבוא, עמ' 26—30.

⁸⁶ בעזרא, ח', א', וכן גם י', י"ה, הוא נקרא „זכריה בר עזרא“ — ודאי, לשם תקצור או

כשם-משפחה.

השמיני, בשנת שתיים לדריוש, כלומר, בחודש מרחשוון — סוף-נובמבר או תחילת דצמבר — 520, בעוד שהגי התחיל מנבא בחודש השישי של אותה שנה, כלומר, בחודש-אלול. זכריה מתחיל לנבא בזמן שכבר התחילה המלאכה בבניין-המקדש וכבר נמשכה יותר מחודש (הרי התחילה בכ"ד באלול, כאמור, ואילו נבואתו הראשונה של זכריה היא ממרחשוון, בלא ציון היום שבחודש זה). בנבואתו הראשונה שבידנו מודיע הנביא, שהאלהים קצף על אבותיהם של בני-יהודה מפני „דרכיהם: הרעים ומעלליהם הרעים, והוא דורש מבניהם: „אל תהיו כאבותיכם!“³⁷. נבואה רגילה.

ואולם בנבואתו השניה שבידנו מאותה שנה עצמה, „מיום העשרים וארבעה לעשתי-עשר חדש, הוא חדש-שבט“, כלומר, מפברואר, 519, כבר יש לפנינו ציור דמיוני כזה: „איש רוכב על סוס אדום, והוא עומד בין ההדסים אשר במצולה, ואחריו סוסים אדומים, שרוקים ולבנים“. את הרוכבים על הסוסים: המשונים „שלח ה' להתהלך בארץ“, כדי לראות מה נעשה בה לאחר המרידות: הגדולות של תחילת מלכות דריוש; והם מודיעים: „התהלכנו בארץ, והנה כל הארץ יושבת ושוקטת“. כבר הגיעה השמועה ליהודה, שבאו ימי-שקט: למלכות-פרס לאחר שדריוש הכניע כמעט את כל המתמרדים; בעוד שחדשים קודם-לכן עדיין צופה חגי, חברו ובן-זמנו של זכריה, שה' „ירעיש שמים וארץ“, „יהפוך כסא-ממלכות“ ו„ישמיד חוזק ממלכות-הגויים“³⁸. זכריה אינו מאמין במהפכה עולמית זו, שרואה חגי כאילו „עוד אחת מעט היא“ — והיא תבוא³⁹. זכריה רואה, ש„הגויים שאננים“, ורק את „ירושלים וערי-יהודה, אשר זעם האלהים זה שבעים שנה“, עוד לא ריחם ה'. ו„עד מתי“ יימשך מצב עגום זה? — על שאלה זו משיב המלאך המדבר עם הנביא בשם-ה', „דברים טובים, דברים נוחמים“: „קנאתי לירושלים ולציון קנאה גדולה וקצף גדול אני קוצף על הגויים השאננים, אשר אני קצפתי מעט והם עזרו לרעה“, ודאי, הכוונה לבבל או לשכנים הרעים של יהודה: אדום, עמון ומואב ופלשתיים. ואם את נבואתו הראשונה התחיל זכריה במלים: „קצף ה' על אבותיכם קצף“, הרי בנבואתו השניה, במראה הראשון שלו, כבר הוא מדבר על „הקצף הגדול“, שקצף אלהים על הגויים⁴⁰. והנביא ממשיך: „לכן כה אמר ה': שבתי לירושלים ברחמים, ביתי ייבנה בה, נאום ה' צבאות, וקו⁴¹ יינטה על ירושלים. ועוד מבקש המלאך את הנביא לקרוא בשם ה': „עוד תפוצינה ערי משוב ונחם ה' עוד את ציון ובחר עוד בירושלים“⁴². זכריה לא היה המעורר הראשון לחידוש של בניין-המקדש: המעורר הראשון היה חגי. אך זכריה היה מורו להמשיך

37. זכריה, א', א'-ה. 38. עיין למעלה, עמ' 208.

39. השוה חגי, ב', ה'-ז, אל שם, שם, כ"א-כ"ב.

40. השוה זכריה, א', ב', אל שם, שם, ט"ו.

41. הכתיב „קוה“, כלומר קוה של הבית. 42. זכריה, א', ז'-י"ג.

בבנינו ולסיימו. וביחד עם חגי הושב גם זכריה את זרובבל למלך-המשיח בעתיד הקרוב.

ולפנינו הולכים ונמשכים החזיונות ה"גלייניים" (האפוקאל'פטיים): "ארבע קרנות", שפזרו "את יהודה, את ישראל וירושלים" — הכוונה בוודאי לארבע מדינות: מצרים, אשור, בבל ופרס; "ארבעה חרשים", שבאו "לידות (לגדע) את קרנות-הגויים"; "חבל-מידה" בידי אדם, שבא למדוד את ארכה ואת רחבה של ירושלים כדי לבנות חומה מסביב לה, ומלאך אומר, שאין לירושלים צורך בחומה, שהרי "פרזות תשב ירושלים מרוב אדם ובהמה בתוכה, ואני (ה') אהיה לה, נאום ה'; חומת-אש סביב, ולכבוד אהיה בתוכה"; ובכן אין צורך בחומה של אבנים ומלט לשם התגוננות או לשם מרד ומלחמה. בהיפוך מחגי, שהוא מדיני-מעשי, זכריהו בעל החזיונות הדמיוניים אינו מצדד בזכותם של מעשים ממשיים לשם קירובה של מלכות-המשיח. ולעומת זה הוא פונה אל הגולה, שנשארה בבבל ולא שבה לירושלים, וקורא לה, ל"יושבת בת-בבל": "הוי, הוי, ונוסו מארץ צפון"; "הוי, ציון הקלטי", כלומר, אף, היושבת עוד בבבל, הימלטי לציון. והוא מכריז, שה' כיבד אותו ושלח אותו אל הגויים הבווזים את יהודה כדי להודיע להם, ש"הנוגע בכם (בבני יהודה) נוגע בכבת עינו (כמה נמרץ הביטוי). כי הנני מניף את ידי עליהם (על הגויים הבווזים) והיו שצ' לעבדיהם". פרס והשכנים הרעים עשו את היהודים עבדים לעצמם ובוזו אותם; אבל קרוב היום, שהבווזים יהיו שלל ובו לעבדיהם, ובקול חגיגי מבשר הנביא בשורה טובה ונעלה זו: "רני ושמחי, בת-ציון, כי הנני בא ושכנתי בתוךך, נאום ה'; ונצ'ו גויים רבים אל ה' ביום ההוא והיו לי לעם, ושכנתי בתוךך". ו"נחל ה' את יהודה חלקו על אדמת-הקודש ובהר עוד בירושלים". והנביא מסיים: "הס כל בשר מפני ה', כי נעור ממעון-קדשו". אף זכריה מצפה, איפוא, לאיווה "מעשה רב"; אלא שאין כאן, "הפיכת כסא-ממלכות" ו"השמדת חווק ממלכות-הגויים". אלהים קם ממקום-קדשו — וכל בשר משתק מפניו; ומתוך יראת-כבוד זו, ולא מתוך "הרעשת שמים וארץ", יצ'ו גויים רבים אל ה'. בין חגי לבין זכריה יש ניגוד של דעות בדבר האמצעים, אך לא בדבר התכלית: התכלית המשותפת היא — להטיף לעם את קירבתם של ימות-המשיח, שאז יהא זרובבל למלך יושב על כסא-דוד ואל מקדש-ה' ינהרו גויים רבים.

עד כאן לא דיבר הנביא בפירוש על הנעשה בחייה הפנימיים של יהודה. עכשיו מראה לו ה' בחזון "את יהושע הכהן הגדול עומד לפני מלאך-ה' והשטן עומד על ימינו לשטנו". ה"שטנה" היא דבר רגיל בימים ההם, ולא דק "צרי יהודה ובנימין" כותבים "שטנה" למלך-פרס על בני-יהודה אלא אף "השטן" עומד "לשטון" את יהושע הכהן הגדול כפני האלהים, והנביא אומר

בשם-ה' אל השטן: "יגער ה' בך, השטן, ייגער ה' בך הבוחר בירושלים; הלוא זה אוד מוצל מאש?" — כלום אין יהושע הכהן הגדול, "אוד מוצל מאש" ומה אתה מבקש, איפוא, גדולות ממנו? — ק י ט ל חושב, שיהושע היה מעורב במזימות-מרד וניצל בקשי מגורלו של זרובבל⁴⁵. אין אני רואה שום יסוד להשערה זו. ראשית, נבואה זו של זכריה קדמה ל"הקצמיות" של זרובבל, כמו שנראה להלן; ושנית, אילו היה נופל על יהושע חשד מדיני כלשהו, לא היה הוא דוקה נעשה בעתיד הקרוב עומד בראש-העם. אני חושב, שהדבר פשוט הרבה יותר: ליהושע בן יהוצק היו הרבה חסרונות אישיים, כנראה, נלחם בזרובבל על השלטון ביהודה באמצעים לא-הגונים והיה פשרן ביותר ביחסיו עם באי-כוחה של מלכות-פרס. ומפני-כן, "עומד השטן על ימינו לשטנו", והרי אנו קוראים בפסוק שאחר זה: "ויהושע היה לבוש בגדים צואים ועומד לפני המלאך"⁴⁶, ה"כגדים הצואים" הם, ודאי, מעשים לא-הגונים, שעשה הכהן הגדול ושליכלכו אותו: לא היו נאים לראש הדתי של האומה. אבל הריהו "אוד מוצל מאש" — ניצל מגורלם של כל אלה שניסו להשתמש במבוכות שבמלכות-פרס. ולפיכך אין לבוא עליו בתביעות מוסריות יתירות. ועל-כן דרש ה' מן המלאכים העומדים לפניו: "הסירו הבגדים הצואים מעליו" — ובפירוש נאמר: "ראה, העברתי מעליך עוונך והלבש אותך מחלצות", וגם שמו "צניף טהור" על ראשו. והנביא מתנה עמו תנאי: "אם בדרכי תלך ואם את משמרתי תשמור — גם אתה תדין את ביתי ותשמור את חצרי" ביחד עם זרובבל; ואז יתן לו ה', "מהלכים בין העומדים האלה", כלומר, בין ראשי האומה, העומדים לפני ה'. אבל לא ראש-האומה היחיד יהא הכהן הגדול. הנביא פונה אל "יהושע הכהן הגדול" ואל "קציו היושבים לפניו", בני-המועצה שלו, שהם, "אנשי-מופת", בני-אדם, שצריכים להיות מופת לעם בדרכיהם הישרות, ודורש מהם, שישמעו את דבר-ה': "הנני מביא את עבדי צמח"⁴⁷ לי אין ספק בדבר, ש"צמח" הוא כאן שמו העברי של זרובבל — זר-בב-אל, זרע-בבל, או צמח-בבל, ונקרא כך על-ידי שאלתיאל אביו מבית-דוד ברמו על שמו של המשיח: "והקימותי לדוד צמח-צדיק, וקלך מלך והשכיל ועשה משפט וצדקה בארץ"⁴⁸. בנבואה מאוחרת⁴⁹ מצוה ה' את הנביא, ש"יקח כסף

⁴⁵ עיין Kittel, op. cit., III, 2, SS. 466, 469—470.

⁴⁶ זכריה ג', א'—ג'; ⁴⁷ שם, שם, ד'—ח'.

⁴⁸ השוה ירמיהו, כ"ג, ה', אל ל"ג—ט"ו: "בימים ההם אצמית לדוד צמח-צדקה, ועשה משפט וצדקה בארץ". ולחינם חושב ק י ט ל, ש"זכריה אינו קורא בשם, ופחות מכל — בשם אדם חי, אלא הוא פונה אל הכינוי הטמלי, "צמח" (Kittel, III, 2, S. 471). "זרע", ו"צמח" אינם אלא דבר אחד, והנביא זכריה השתמש בשם העברי של זרובבל דוקה מפני שמצא כינוי כזה למשיח אצל ירמיהו, כינוי, שהשפיע על אבי-זרובבל לקראו כך לבנו מורע-המלוכה, שגולד בבבל. ודוקה מפני שהשם העברי לפחה הפרסי לא היה רגיל בפי-העם משחמש בו הנביא זכריה כסמל נבואי, והרי יורש-העצר של מלך-צידונים נקרא אף הוא, "צמח-צדיק" (עיין למעלה, עמ' 39, הערה 6). ⁴⁹ זכריה, ו', ט'—י"ג;

וזהב ויעשה עטרות (בלשון-רבים) וישים בראש יהושע בן יהוצדק הכהן הגדול – שתי עטרות בראש אחד: זרובבל לא נזכר כאן כלל. ואולם אנו מוסיפים לקרוא: „ואמרת אליו לאמור: כה אמר ה' צבאות לאמור: הנה איש צמח שמו ומתחתיו יצמח (הרי זרובבל מתחילה אף פחה לא היה) ובנה את היכל-ה'. והוא יבנה את היכל ה' והוא ישא הוד („הוד-מלכות“) וישב ומשש על כסאו, והיה כהן על כסאו (בתרגום השבעים יותר נכון: „כהן על ימינו“ – ὁ ἐξ ἡμῶν ἀβτοῦ ἐξ ἐρεῦ), ועצת-שלום תהיה בין שניהם“. הדבר ברור, שאם מתחילה נאמר: „ישב ומשש על כסאו“, ואחר כך נאמר: „והיה כהן על ימינו“ (שהרי שתי פעמים „על כסאו“ אינן אלא דיטוגרפיה) ועצת-שלום תהיה בין שניהם, הרי שהראשון משניהם הוא לא „הכהן“ ישוע בן יהוצדק אלא ה„צמח“ זרובבל, שבאמת „בנה את היכל ה'“⁵⁰. והנביא מנבא לו, ש„ישא הוד, וישב ומשש על כסאו, והיה כהן (יהושוע) על ימינו“. ורק כשנעצם או סולק זרובבל ושתי העטרות הושמו בראשו של הכהן הגדול, שהיה במשך מאות בשנים בא-כוחו היחידי של העם. נמחק כאן שמו של זרובבל ומ„על ימינו“ נעשה שוב „על כסאו“⁵¹. והרי במראה של מנורת-הזהב⁵² אנו קוראים, שיש „שנים זיתים עליה (על מנורת-הזהב), אחד מימין הגלה ואחד על שמאלה“, ויש „שתי שבלי-זיתים כיד שתי צנחרות-הזהב“, ויש „שני בני-יצהר, העומדים על אדון כל הארץ“, ובאמצע-החמור של המראה אנו קוראים: „זה דברה' אל זרובבל לאמור לא בחיל ולא בכח כי אם ברוחי, אמר ה' צבאות“⁵³. דעתו הידועה לנו של זכריהו: לא על-ידי מרד ובכוח-הזרוע ועל-ידי חומת-אבן מסביב לירושלים ישיג זרובבל את חפצו לשבת על כסא-דוד, אלא „ברוח-ה'“, שהוא „חומת-אש“ מסביב לירושלים ו„לכבוד יהיה בתוכה“. קשה הוא הדבר, יש מכשולים הרבה, אך „מי אתה, הרהגדול“⁵⁴? – לפני זרובבל (תהיה) למישור⁵⁵. כי זרובבל „יוציא את האבן הראשה“ לבניין-המקדש, שהעם יקדם אותה ב„תשואות“: „חנ-חן לה“ – חן ויופי לה. שהרי „ידי זרובבל יסדו הבית הזה וידי תבצענה“, ומבניין-המקדש תצמח גם גדולה מדינית: „מי בז ליום קטנות? – ושמחו וראו את האבן-הבדיל ביד זרובבל“ כבנאי בבניין-המקדש – ויצפו ליום-גדולות, שצא מ„יום-קטנות“ זה⁵⁶.

50. השוה: „ידי-זרובבל יסדו הבית הזה וידי תבצענה“ (זכריה, ד', ט').

51. עיין על כל זה: יוסף קלוזנר, הרעיון המשיחי בישראל, הוצאה ב', הרפ"ו, עמ'

118–119, ובייחוד הערה ב' לעמ' 119.

52. זכריה, ד', כל הפרשה; 53. שם, ד', ו.

54. החומר המהמיר של האל אשור היה „שך רב“ – „ההר הגדול“ (עיין הכתובת הגדולה

של סנחריב, 10, 10; בעברית: השלח, כרך י"א, עמ' 165). אפשר, שתואר זה מתייחס כאן למלך-מרים.

55. זכריה, ד', ו–ט.

זכריה דומה לחגי בהרבה דברים: בהטפה לחידוש-הבניין של בית-המקדש, ביחס חיובי אל זרובבל, בתקוה לגדולות, שתצמחנה מיום-הקטנות. אבל הוא גם מתנגד לחגי בכמה דברים עיקריים, לדעתו, אין צורך בחומת-אבן לירושלים, חומה, שתעורר חשד בדבר מחשבות-מרד לשם שחרור; אין צורך, "בחיל וכח" ודי "ברוח", "כרוח-ה'", שתחולל נפלאות בימים הבאים. זכריה אינו חושב, איפוא, כחגי, על "הרעשת שמים וארץ" ו"הפיכת כסא ממלכות": הוא בעד נאמנות לפרס ובעד ביטחון בה', שהעתיד הגדול בידו. הוא מתחשב עם המציאות המדינית, ובכל מה שהוא מצדד בזכותו של זרובבל הוא אינו בעד דחייתו של יהושוע מפניו.

זרובבל אינו "לבוש בגדים צואים" ו"על ימינו" אין השטן "עומד לשטנו". אלא שהנביא אינו רוצה לוותר גם על יהושוע בן-יהוצדק. אי-אפשר לו, לעם-הנביאים, בלא מנהיג רוחני; ואם יש בו, במנהיג זה, חסרונות, יש לסלוח לו, שהרי הוא סוף-סוף, "אוד מוצל מאש", על-כן דורש הנביא, שתהינה "עטרות" לשניהם, ו"צמח-זרובבל" י"שב וימשול על כסאו" ו"כהן-יהושוע יהיה" על ימינו של זרובבל — ו"עצת-שלום תהיה בין שניהם", ודאי, המצב הוא עגום: אין אנשים גדולים ואין מאורעות גדולים, ובין שני ראשי-העם אין שלום; אבל, מי בז ליום-קטנות? — כמה נהדר ביטוי זה לסימון המצב המדיני, הכלכלי והרוחני השפל של אותם הימים! — אבל יש ב"יום-קטנות" זה דבר משמח: מי שיראה את "האבן-הבדיל ביד זרובבל" יראה וישמח. כי זרובבל הוא בנאי אמן ובניין-המקדש הוא התחלה של יום-גדולות. ולזרובבל יש גם שבעה עוזרים על-ידו, חברי-המועצה שלו: "שבעה אלה עיני-ה' המה, משוטטים (לא משוטטות!) בכל הארץ". וכנראה, גם ליהושוע היתה מועצה של שבעה, ועליהם אומר הכתוב, ש"אנשי-מופת המה", ועליהם מרמז הכתוב: "כי הנה האבן, אשר נתתי לפני יהושוע, על אבן אחת שבעה עינים" — לא "שבע עינים" — אלא "שבעה עינים" — שבעה מפקחים על עבודת-הקודש⁵⁶ וזרובבל ויהושוע הם גם "שני הזיתים" ו"שתי שבלי-הזהב" ו"שתי צנרתות-הזהב" ו"שני בני-היצהר", כאמור⁵⁷. זכריה אינו נביא קפדן, מייסר ומוכיח קיצוני, אלא מפשר ורודף-שלום, כמו שדורש המצב הקשה והשפל של אותן השנים הראשונות אחר העליה הראשונה.

חקותו של הנביא לא באה. בין זרובבל ובין יהושוע היו חיכוכים. אם זכריה דורש, ש"עצת-שלום תהיה בין שניהם", ברור הוא, שלא היה שלום בין שניהם. וזה היה טבעי כל-כך: אם יש שני מנהיגים לאומה, שכל

56. שם, ג', ח'—ט', ד', י'—יא. לדעתי, אין יסוד מוצק להשערה, ש"שבעה עינים" אלה הם שבעת כוכבי-הלכת, שכבר קבעה האסטרונומיה הבבלית, או "עינים" הם צבעים וגונים, והכוונה לאבני-האסור של יהושוע. ומה הם, איפוא, "שבעה עיני-ה'" בקשר לזרובבל? (שם, ד', י"א).

57. עיין למעלה, עמ' 212.

אחד מהם הוא בא-כוח של כיוון מיוחד, אי-אפשר של א יבואו לידי סיכסוכים. והרי זרובבל היה, קודם כל, בא-כוחו של הכיוון המדיני, אף אם ודאי, ידע להעריך גם את הכיוון הדתי: באותם הימים היתה הדת קשורה קשר מהודק בשאיפות המדיניות, וישוע היה בא-כוחו של הכיוון הדתי, ואפשר, התנגד לכיוון המדיני-המלכותי של זרובבל: במצב המדיני של אז, שיהודה הקטנה היתה משועבדת לא רק למלכות-פרס אלא אף לפחנה של עבר-הנהר, יכולה היתה רק הדת במובנה הרחב (הדת-התרבות) לקיים ולחזק את הקיבוץ היהודי הקטן. והרי הכרזת-כורש באה בייחוד לשם בניין-המקדש, כלומר, לשם מפעל דתי-לאומי חשוב — **המפעל הקדוש** בה"א הידיעה, שהיה בו גם משום ריכוז מדיני ולאומי בארץ. ואף בו היה גדול חלקו של זרובבל. והנביא זכריה חושב, שדבר זה צריך לתת סיפוק לעם: **ושמחו וראו את האבן-הבדיל ביד זרובבל**⁵⁸. ואולם גם בסוף-בניינו של בית-המקדש, כמו בתחילת-בניינו, באה הפרעה קשה. והפעם לא מצדם של **צרי יהודה ובנימין** אלא מצד הפקיד העליון של עבר-הנהר.

5. ההפרעה של **תתני**, רשיונו של דריווש וגמר-הבניין.

בספר-עזרא, פרשה ה', מיד לאחר המסופר, שזרובבל ויהושוע התחילו לבנות את בית-האלהים ונביאי-אלהים מסייעים אותם⁵⁹, אנו קוראים כדברים הללו: **בה זמנא אָתָּה עֲלִיהוֹן תַּתְּנִי, פַּחַת עֲבֶר-נְהֵרָא, וּשְׁתֶּר-בּוֹזְנִי וּכְנָתָהוֹן וְכֵן אֲמַרִּין לְהוֹם: מִן שָׁם לְכוּם טַעֲם בֵּיתָא דְנָה לְבָנָא וְאַשְׁרָנָא דְנָה לְשַׁכְלָלָהּ? אַדִּין כְּנָמָא אֲמַרְנָא לְהוֹם: מִן אֲנוּן שְׁמַהַת גּוֹבְרִיא, דִּי דְנָה בְּנִינָא כְּנָן? — וְעִין אֶלְהֵהוּם הָנֹת עַל שְׁבִי-יְהוּדִיא וְלֹא בְטָלוּ הִמוּ עַד טַעֲמָא לְדַרְיוּשׁ יִהְךָ וְאַדִּין יִתִּיבּוֹן נִשְׁתַּנָּא עַל דְנָא** (בו בזמן בא עליהם תתני, פחת-עבר-נהר, ושתר-בוזני וכתנתהון וכן אמרין להום: מן שם לכו טעם ביתא דנה לבנא ואשרנא דנה לשכללה? אדין כנמא אמרנא להום: מן אנון שמהת גובריא, די דנה בנינא כנן? — ועין אלהיהם הנות על שבי-יהודיא ולא בטלו המו עד טעמא לדריווש יהך ואדין יתיבון נשתנא על דנא) (בו בזמן בא עליהם תתני, פחת-עבר-נהר, ושתר-בוזני וכתנתהון וכן אמרו להם: מי נתן לכם פקודה בית זה לבנות ומקדש⁶⁰ זה לשכלל? — אז גם-כן אמרנו להם מי הם שמות-האנשים, שבונים בניין זה. ועין-אלהיהם היתה על זיקני-היהודים ולא ביטלו אותם [מעבודתם] עד שהעניין ילך לדריווש, ואז ישיבו (מפרס) כתב על זה)⁶¹; כלומר, עד שיקבלו מדריוש כתב מפורש, שמותר להמשיך ולבנות.

תתני זה נקרא בעזרא הגנוז **Σωτήρης**⁶², וכך הוא נקרא גם בספרו של יוסף בן מתתיהו⁶³.

58. זכריה, ד', י' (עיין גם למעלה, עמ' 212).

59. עזרא, ה', א'—ב'. עיין למעלה, עמ' 203—204.

60. **אַשְׁרָנָא** "היא, כנראה, מן **אַשְׁרָ**"—מקדש באשורית (Haupt). המלה מצויה בכתבי-יד.

61. עזרא, ה', ג'—ח'. 62. עזרא הגנוז (עזרא ג'), ו' ג' ו'; ד, א'.

63. קדמוניות, י"א, ד', ד'—ו', 88, 89, 95, 98, 104—105.

בשנת 1892 גילה שטראסמייאר במיסמכים כתובים בכתיב-היתדות את השם „אֶשְׁתְּנִי (או אֶשְׁתֶּנִּי) סַחְתָּ בֶּב־אֶלְ וּבֶב־נֶאֶר־ (אֶשְׁתֶּנִּי, פחת-בבל ועבר-הנהר). אֶשְׁתֶּנִּי זה היה, כפי שנראה מן המיסמכים, שגילה שטראסמייאר, „פחת בבל ועבר-הנהר” מן החודש השנים-עשר של השנה הראשונה לִדְרִיוּשׁ עד השנה השישית לִמְלָכוֹתוֹ. ולפיכך החליט בֶּרֶוֹנֹ מייסנר בשנת 1897, ש„אֶשְׁתֶּנִּי” (או, בשמו הפרסי, וויֶשְׁטֶנֶא) הוא „תתני” שבספר עזרא בעברית או „סיסֶנֶס” של עזרא הגנוז ושל יוסף בן מתתיהו. Ἰσσανης של הירודוטוס; ומייסנר אפילו הציע לתקן בעזרא העברי „אֶשְׁתֶּנִּי” במקום „תתני”⁶¹. דעה זו נתקבלה על ידי כל מפרשי-המקרא וחוקרי תקופת בית שני. אבל כבר הוכיח אוֹסְקֶר לוֹנְצִי⁶⁵, שרק השם „פחה” הוא משותף לאֶשְׁתֶּנִּי ותתני, אבל לא שטח-השלטון. הפרסיים קראו „פחה” גם לאחשדרפן; אך יש להבדיל בין שני אלה: „כל אחשדרפן היה פחה, אך לא כל פחה היה אחשדרפן”. אֶשְׁתֶּנִּי נקרא „פחת-בבל ועבר-הנהר”, אבל באמת היה גם פחה וגם אחשדרפן (חֶשְׁתֶּנִּי, סַחְתָּרֶאֶס). תֶּתְנִי היה ממונה רק על עבר-הנהר בלבד, אבל שטח-שְׁלִטוֹנוֹ עדיין היה גדול הרבה, ואף אם נקרא „פחת עבר-הנהר” היה באמת אף הוא אחשדרפן, אף אם בשטח-קטן מזה של אֶשְׁתֶּנִּי. רק זְרוּבָבֶל, או נחמיה, או סנבלט ראויים לשם „פחה” בלבד. על כל פנים, אין לזהות את תתני ואת אֶשְׁתֶּנִּי. וכבר מצאו טוֹרֵי (Torrey), מייסנר וטורצ'ינר את השם „תֶּתְנִי” כשם של „מושֶׁל-שׁוֹשֶׁן” (שֶׁנֶּן שֶׁ-שׁוֹשֶׁן), ובכן זהו שם פרסי טחור. ואף „שֶׁתֶּר-בוֹזִי” הוא שם פרסי, ושם אחד, וכבר נמצא בפאפירוסים של יב השם „שֶׁתֶּר-בוֹזִי”⁶⁷. במקרה או, יותר קרוב, מפני שקיבלו „שֶׁתֶּנֶה” על היהודים הבונים באים תתני ושֶׁתֶּר-בוֹזִי והפמליה שלהם ל„אינספקציה” בירושלים. הם רואים את המקדש ההולך ונבנה מחדש ושואלים: מי נתן ליהודים רשות לבנות? — המנצחים על המלאכה אמרו להם „מי הם שמות האנשים, שבונים בניין זה” — ודאי, הגידו להם את שמותיהם של זְרוּבָבֶל ויהושוע, שני „אנשים רשמיים”, האחד פחה והשני כהן גדול. ומפני כבודם של אלה וכדי שלא להרגיז את העם בהפסקה של בניין-קדשו, או מפני שקיבלו שוחד, לא ביטלו תתני וחבריו את המלאכה עד שישאלו בשושן האֵיךְ לנהוג במקרה זה. וכאן בא, בארמית, כמובן, — בִּלְשׁוֹן הַבִּינְלָאוּמִית בִּמְלָכוֹת-פֶּרֶס, — „פַת־שֶׁנ־הָאֶגְרָת”, ששלחו תתני

⁶¹ עיין: 101–102, ZATW, XVII (1897).

⁶⁵ עיין: 102–198, SS. 1935, O. Leuze, Die Satrapieneinteilung etc.

(S^o-A., SS. 80–82)

⁶⁶ עיין: 101–102, SS. 1897, B. Meissner, ZATW, Ch. C. Torrey.

⁶⁷ 137–138, H. Torczyner, ZDMG., LXVII (1913), 214, AJSL., XXIV (April, 1908).

עיין גם-כן: 94, S. 1901, J. Scheftelowitz, Arisches im Alten Testament.

⁶⁷ עיין: 13, lin. 16; 5, lin. 13, № 1023, Cowley, Aramaic Papyri.

וחבריו לדרייוש המלך. וזה תוכן-האגרת בקירוב: „הלכנו לְמדינת-יהוד וראינו את בית האל הגדול, שנבנה אבן שלמה (אבן-גלל – בלא סיח ומלט), ועץ מושם בכתלים. והעבודה נעשית בזריות (אספרנא – בדיוק, בשלמות) ומצלחת בידיהם. ושאלו את זקני-היהודים, מי נתן להם פקודה לבנות בית זה ולשכלל מקדש זה? – והשיבו הזקנים, שהם עבדיו של אלהי-השמים והם בונים את הבית, שהיה בנוי הרבה שנים מלפני-כן, ומלך גדול לישראל בנה אותו ושיכללו. אבל משהרגינו אבותינו את אלהי-השמים נתן אותם ביד נבוכדראצר מלך-בבל, שהחריב בית זה ואת העם הגלה לבבל. ואולם בשנת אחת כורש מלך-בבל (כלומר, לאחר שכורש נעשה גם מלך-בבל) נתן כורש המלך פקודה לבנות בית-אלהים זה. ואף את כלי-בית-האלהים של כסף וזהב, שהוציא נבוכדראצר מן ההיכל שבירושלים והוביל אותם להיכל של בבל, הוציא כורש המלך מן ההיכל של בבל ונתן אותם ל[אחד], ששבצר שמו, שעשה אותו פחה, ואמר לו: כלים אלה קח וקבא אותם להיכל שבירושלים, ובית-האלהים ייבנה על מקומו. אז בא ששבצר זה, הניח את היסודות של בית-האלהים שבירושלים, ומאז ועד עתה הוא נבנה ולא נשלם. ועתה אם על המלך טוב יחבר בבית-גנזיו של המלך שם, בבבל, אם יש [לאשר], שמכורש המלך ניתנה פקודה לבנות בית-אלהים זה בירושלים, ורצון-המלך על זה ישרא אֵינוֹ”⁶⁸. תשובה זו של היהודים מסר תחני בכתב לדרייוש. את עצם הפקודה של כורש לא יכלו היהודים להראות, אם מפני שבמשך 15 השנים, שעברו מיום שניתנה, אבדה ואיננה, או מפני שבכלל נתפרסמה רק בבבל ונמסרה להוצאה-לפועל לאחשדרפן של בבל ועבר-הנהר ולשבצר הפחה של יהודה, אבל לא נמסרה לא לשבי-הגולה ולא להגשאים ביהודה. וכשמת ששבצר או נתפטר וחזר לבבל, אבדה התעודה באיזה אופן. ועל-כן מבקשים זיקני-היהודים, שיבקו וימצאו אותה „בבית-גנזיו של המלך שם, בבבל”.

וספר-עזרא מסיף לספר לנו: „אז נתן המלך דרייוש פקודה וביקרו בבית-הספרים, שמניחים שם את הגנזים בבבל”⁶⁹. ונמצאה באחמתא, בבירה שבמדינת-מדי⁷⁰, מגילה אחת, וכן כתוב בתוכה: „לזכרון (זכרונה) בשנת אחת לכורש המלך הוציא כורש המלך פקודה [בדבר] בית-האלהים בירושלים. הבית ייבנה, מקום שזובחים וזבחים” (מקריבים קרבנות). וכאן בא פירוט מדויק

68. עזרא, ה', י"ז (בתרגום עברי מארמית, בשינויים, השכתות קלים).

69. בארמית: „בבית ספריא די גנזיא מהחתין תמה בבבל”. המלה בבבל היא דיסוגרפיה:

חיא באה מן הכתוב שלפני זה: „בבית גנזיא די מלכא תמה די בבבל” (עזרא, ה', י"ז).

70. היא העיר אֵגְמֶתְנָה בפרסית, אֵגְמֶתְנָה בבבלית, *Ἐξάτανα* וְגַם *Ἀγξάτανα* ביוונית.

מִמֶּדֶן של עכשיו, ששם ישב המלך הפרסי בחדשי-הקיץ החמים, ובוודאי שם הוציא כורש את הכרוז. ועיין על כך גם למעלה, עמ' 110.

של גבהו ורחבו של המקדש ושל גודל נדבכי-האבן ונדבכי-העץ שלו.⁷¹ ואהר-
 כך נאמר, ש"ההוצאה [לבניין] תינתן מבית המלך, ואף כלי-בית-האלהים של
 זהב וכסף, שהוציא נבוכדנצר מן ההיכל שבירושלים והוביל לבבל, ישיבו
 ויך [הכל] להיכל שבירושלים למקומו ותניח בבית-האלהים". וניתנה פקודה
 לתתני ומצויו, שיתרחקו מירושלים ויניחו לעבודת בית-אלהים זה; "פחת-
 היהודים — אין לי ספק, שהכוונה לצרובבל — וזיקני-היהודים יבנו את בית-
 האלהים הזה על מקומו, וחזרת הפקודה, ש"מנכסי המלך, מן המס (מידה-
 מדה — מִנְהָ) של עבר-הנהר תהא ניתנת ההוצאה בוריות לאותם האנשים
 (זיקני-היהודים ולפחה), ושל לא לבטל (את המלאכה, או את מתן-ההוצאות)". ובאה
 גם רשימה של בני-בקר, אילים וכבשים, שיש בהם צורך בשביל "עולות לאלהי
 השמים". וגם, "מלח, יין ושמן, כמאמר הכהנים שבירושלים", יינתן להם, "מדי
 יום ביומו בלא פשיעה".⁷² כדי שיקריבו קרבנות לאלהי-השמים ויתפללו לחיי
 המלך ובניו. "ומי שישנה מפקודה זו יסח עץ (קוֹדָה) מביתו והוא ייתלה על
 עץ זה וביתו יחרב על כך. והאלהים, ששיכן שמו שם, ימגר כל מלך ועם,
 שישלח ידו לשנות [את הפקודה] ולחבל בית-אלהים זה שבירושלים". והפקודה
 מסתיימת בביטוי משרדי זה: "אני דריווש נתתי פקודה. בוריות תיעשה!"⁷³
 יש כאן ביטויים, שמעוררים בלבו של החוקר החפשי ספקות באִתְּנִיטוּת
 של המיסמך. הייתכן, שיתנדב מלך פרסי כספים ובהמות ומלח ושמן ויין
 לצרכיה של עבודת-האלהים במקדש של אֶל זר ושיכתוב מלך פרס על מקדש
 יהודי: "ואלה די שכן שמה תמה" או יקלל, "כל מלך ועם די ישלח ידה
 להשניא לחבלה בית אלהא דך די בירושלם" ? — והנה בנוגע להתנדבות להוצאת-
 המקדש אין כיום שום ספק בדבר האפשרות, שיתנדב לכך מלך פרסי, שהרי
 הכוונה בזה הייתה, שיקריבו קרבנות ויתפללו לחיי המלך ובניו, ככתוב בפירוש
 בפקודה⁷⁴. ומן היחס החיובי של כורש ודריווש למרדוך הבבלי ולאלים אחרים
 אפשר להסיק מסקנה ודאית, שאף היחס ל"אלהי-השמים", אלהי-ישראל, שבכמה
 דברים הוא קרוב לאהורה-מזדה יותר מן האלים של שאר העמים, יכול היה
 להיות טוב ביותר. אלא שביטוי מעין "די שכן שמה תמה" ובדומה לו אפשר,
 שנתנסח על-ידי ה"סופר" העברי הממשלתי, שנמסר לידו לסגן את הפקודה
 הפרסית, והרי הקדמונים לא ראו ב"ניסוח" דת-לאומי שכזה שום זיוף. — על
 כל פנים, ה"דכרונה" היא פרוטוקול מקוצר ("זכרון-דברים") מתוך מיסמכים

71. על פרטי-הבניין עיין מה שכתב באריכות K i t t e l, III, 2, SS. 477-479. החוקר
 R. de Vaux (במאמרו חנו', pp. 53-54, Revue Biblique, 1937) אומר: "הגובה הוא פאנטאסטי,
 הרוחב הוא מי שלשה מוח של בניין-שלמה והאורך חסר". ובכן לפנינו טכסט פגום על-ידי מעתיקים,
 אבל לא מוויף.

72. "דילא של" — או, בלא התרשלות. בחרגום-השבועים בטעות: כל מה שישאלו".

73. עזרא, ו', ב"י"ב. 74. שם, שם, י"י.

רשמיים שונים, שכללו פקודות של כורש ושנגנוז בארכיון של אחמטא⁷⁵, ולפיכך אין שום יסוד לפקפק בתכנה הכללי של ה"דכרונה". וכמו-כן אין לפקפק באמיתות תוכן הכללי של פקודת-דרייוש בדבר גמר-הבניין של המקדש בלא הפרעה.

ולאחר ה"דכרונה" והפקודה נמשך הסיפור ההיסטורי גם-כן בארמית: תתני ושתר-בוזני וחבריהם עשו בזריות מה ששלח להם דרייוש המלך בפקודתו שיעשו. "וויקני-יהודה בונים ומצליחים בנבואת חגי הנביא וזכריה בן עדוא, וקבו ושיכללו בפקודת אל-הישראל ובפקודת כורש ודרייוש וארתחשטא מלך-פרס"⁷⁶. ואחר-כך נאמר: "והושלם בית זה עד יום שלישי לחודש אדר, שהיא שנת שש למלכות דרייוש המלך"⁷⁷. ובכן נגמר בניין הבית השני ביום 12 למארת (או, אם נקבל את המספר של עזרא הגנוז, בראשון לאפריל), 515 קודם ספה"נ. הבניין נמשך, איפוא, לערך 4 שנים. סימן, שלמרות מה שתתני לא ביטל את מלאכת-הבניין התנהלה העבודה בכבודות כל עוד שלא נתקבלה פקודתו של דרייוש; וגם את פקודת-המלך לתת להוצאות-הבניין מנכסי-המלך וממסי עבר-הנהר, כנראה, לא מיהר תתני למלא. ולפיכך נמשך הבניין זמן מרובה.

ובינתיים היה המצב המדיני והכלכלי בארץ ירוד מאד ומצב-הרוחות עגום מאד. באמצע שנות-הבניין, בשנת ארבע לדרייוש, בארבעה לחודש כסליו, ובכן ביום 7 לדצמבר 518, באו מבבל אנשים בעלי שמות לא-עבריים: "בית-אל-שראצר"⁷⁸ ורגם-מלך ואנשיו, לשאול את הכהנים ואת הנביאים בירושלים: "האבכה בחדש החמישי?" כלומר, כלום חייבים בני-"הגולה" בבבל לבכות ולצום בחודש-אב, שבו בשבעה לחודש נשרף בית-המקדש בידי נבוזראדן?—שפל ועגום היה המצב כפי-כך עד שהוסיפו להתענות ביום-החורבן ובשאר ימי האבל. כאילו לא נשתנה כלום על ידי ההכרזה של כורש, על-ידי העליה של זרובבל ועל ידי חידוש-בניינו של הבית. ואולם הנביא רואה את העניין מנקודת-מבט יותר רחבה. כעס קדוש הוא אומר: "כי צמחם וקפוד בחמישי ובשביעי, וזה שבעים שנה, הָצוּם צמתוני אני? וכי תאכלו וכי תשתו הלא אתם האוכלים ואתם השותים?"⁷⁹. במקום הצומות מוטב שתשפטו משפט צדק

75. על אמיתות של ה"דכרונה" עיי': H. H. Schäder, *Iranische Beiträge*, I (1930), 212–225 (S.-A., SS. 13–27); Kittel, III, 2, SS. 299–319; R. de Vaux, *R. B.*, 1937, pp. 50–58.

76. עזרא, י"ג–י"ד.

77. שם, שם, ס"ו. בעזרא הגנוז, ז', ה', כתוב: "עד עשרים ושלשה לחודש אדר".

78. שם אחד. באשורית: בֵּית-אֶל-שָׂר-אַצְר-שָׁם, שנמצא בכתובת אשורית משנת 113

לנבו-נאיד. עיי': J. Ph. Hyatt, *A Neo-babylonian Parallel to Bethel-Sar-eser* (JBL., LVI [1937], 287–293).

79. זכריה, ז', א'–ו'.

ואמת והעשו חסד איש לאחיו, "ואלמנה ויתום, גר ועני אל תעשוקו ורעת איש אחיו אל תחשבו בלבבכם"⁸⁰. אבל ביחד עם תוכחתו זו הוא מנבא טובות לעתיד-לבוא: "שבתי אל ציון ושכנתי בתוך ירושלים, ונקראה ירושלים עיר-האמת והר-ה' צבאות — הר-הקודש"⁸¹. והוא קורא לבוני-ההיכל בשם-ה': "תחזקנה ידיכם!". וכחגי לפניו אף הוא מטעים, שעד שהונח היסוד להיכל "שכרה-האדם לא נהיה ושכר-הבהמה איננה, וליוצא ולבא אין שלום ואשֶׁח את האדם איש ברעהו". ואולם עכשיו ישחנה הכל לטובה: "הגפן תתן פריה והארץ תתן יכולה, והשמים יתנו טֶהֱם"; וכשם ש"הייתם, בית יהודה ובית ישראל (ובכן — גם עשרת השבטים בכלל), קללה בגויים, כן תהיו ברכה". והנביא מסיים: "אֶל תִּירְאוּ! וחוזר וקורא: "תחזקנה ידיכם!". וחוזר ואומר: "אל תיראו! אלה הדברים, אשר תעשו: דברו אמת איש את רעהו, אמת זמשפט-שלום שפטו בשעריכם". ואז "צום-הרביעי וצום-החמישי וצום-השביעי וצום-העשירי יהיה לבית יהודה לששון ולשמחה ולמועדים טובים — והאמת והשלום אָהְבוּ"⁸². ואז "יבואו עמים ויושבי ערים רבות", "לחלות את פני ה' צבאות", ו"עמים רבים וגויים עצומים" יהיו "המבקשים את ה' בירושלים". ולא עוד, אלא ש"עשרה אנשים מְּקָל לשונות הגויים יחזיקו בכנף איש יהודי לאמור: "נלכה עמכם, כי שמענו: אלהים עמכם"⁸³. ואולם לעת-עתה המצב בירושלים עגום כל-כך, עד שהנביא חושב "ליעוד" את ההבטחה, ש"עוד יִשְׁבוּ זקנים וזקנות ברחובות ירושלים ואיש משענתו בידו מרוב ימים; ורחובות העיר יִמְלֵאוּ ילדים וילדות משחקים ברחובותיה"⁸⁴. שממון ועצבון כאלה היו בירושלים עוד שנתיים קודם גמר-הבניין של בית-המקדש: לא זקנים ולא ילדים; הרחובות ריקים ועגומים.

ואולם סוף-סוף נגמר הבניין. ובספר-עזרא מסופר, ש"בני-ישראל, הכהנים והלויים ושאר בני-הגולה עשו את חנוכת בית-אלהים זה בחדוה"; והם "הקריבו לשם חנוכת בית-אלהים זה מאה פרים, מאתים אילים וארבע מאות כבשים, ושנים-עשר שעירי-עזים לחטאת על כל ישראל, למניין שבעי-ישראל"⁸⁵. שלש המלות המוטעמות מחזקות את ההשערה בדבר הכוונה בשנים-עשר הראשים, שעמדו בראש העליה הראשונה⁸⁶. ואז גם "הקימו את הכהנים בפלוגותיהם ואת הלויים במחלקותיהם על עבודת-האלהים שבירושלים, ככתוב [ב]ספר [תורת]-משה"⁸⁷. ומכאן ואילך פוסקת הלשון הארמית ומסופר בעברית של התקופה, ש"בני-הגולה" (ולא, הנשארים בארץ) עשו את הפסח בארבעה-עשר לחודש הראשון (ניסן). כי הִתְקַהּרוּ הכהנים והלויים כאחד, כולם טהורים, אבל

80. שם, שם, ט'—י'. 81. שם, ה', ב'—ג'. 82. שם, שם, מ'—י"ב.

83. שם, שם, כ'—כ"ג. 84. שם, שם, ד', ד'—ו'.

85. עזרא, ו', ט'—י"ו. 86. עיין למעלה, עמ' 186—187. 87. עזרא, ו', י"א.

נצטרף אל „בני-הגולה” גם חלק מן ה„נשארים בארץ”: „כל הנבדל משומאת גויי-הארץ” נתחבר „אליהם לדרוש לה' אלהי-ישראל” ו„אכלה את הפסח ביחד עם „השבים מהגולה”. גם „עשו חג-מצות שבעת ימים בשמחה, כי שמחה ה' והסב לב מלך-אשור עליהם לחזק ידיהם במלאכת בית-האלהים, אלהי-ישראל”⁸⁸. „מלך-אשור”. אפשר, הוא כאן טעות-סופר במקום „מלך-פרס”; אבל אפשר גם-כן, שהכוונה לתחני פחת עבר-הנהר, שהיה גם אחסדרפן בשטח-שלטונו הגדול. כאמור; והרי האחסדרפנים שלטו במדינות, שנתמנו לעמוד בראשן, כמלכים ממש. ארבעת הפסוקים האחרונים של פרשה ו' בספר-עזרא אינם עתיקים פאגרת לדרייוש, כ„דרכונה” וכתשובת-דרייוש, ואפילו לא כתוספת הארמית, שבאה אחריהן. אבל אף מה שמסופר בפסוקים הללו אינו רק השערת-הסופר בדבר חגיגת חג-המצות בניסן לאחר שהושלם הבניין באדר, שניסן הוא החודש הבא אחריו; ודאי היתה מסורת עתיקה על כך בידי הסופר, שסידר את ספר-עזרא. ומה היו הפסח וחג-המצות בעיניהם של בני-הדור נראה להלן מן הפקודה בדבר חג-המצות שבפאפירוסים של יב, ששם מצנה הממשלה הפרסית על איסור-חמץ בפקודה מיוחדת לחיילי-יב היהודיים. ובזה מסתיימת פרשת העליה הראשונה עד כמה שיש לנו ידיעות עליה מתוך ספר-עזרא.

6. סופו של זרובבל.

נשאר לנו לברר עוד רק פרט אחד: מה היה סופו של זרובבל הפחה? אין שום יסוד להכחיש, שזרובבל היה פחת-יהודה בימי חידושו של בניין-הבית מפני שרק חגי קורא לו פחה ולא זכריה וספר-עזרא: נל אופן-דיבורו של זכריה על זרובבל הוא כמו שמדברים על אדם בעל סמכות רשמית. וכך הוא גם היחס אליו בספר-עזרא: כך מדברים רק על אישיות בעלת-שלטון. ואולם יש דעה⁸⁹, שמתני בא לירושלים בקשר לשמועה או למלשינות, שזרובבל מתכוון למרוד ומתנשא למלך ביהודה. ותחני הרחיק את זרובבל בין שתי גבואות של זכריה: בין עשרים וארבעה בשבט, שנת שתיים לדרייוש, ובין שנת ארבע לדרייוש, ובכן לערך באביב, שנת 518. על יסוד מה מחליטים חוקרים שונים כך? — מפני שלא נזכר זרובבל בפירוש בתשובה לתחני, ששאל: „מי הם שמות האנשים, שבונים בניין זה?”⁹⁰. הן אמנם בפקודתו החוזרת של דרייוש, בתשובה על שאלתו של תחני, נאמר: „שבוקו

⁸⁸ שם, שם, י"ט — כ"ב.

⁸⁹ עיין בייחוד: Eitel, III, 2, SS. 463—466.

⁹⁰ עזרא, ה', ד'; ועיין גם-כן שם, שם, י"ז.

לעבדות בית-אלהא נך: פחת יהודיא ולשבי יהודיא בית-אלהא דך יבנון על אתריה (הניחו לבית-אלהים זה: פחת-היהודים ו(ל)זיקני-היהודים יבנו בית-אלהים זה על מקומו)⁹¹. אבל לא נזכר כאן שמו של זרובבל בפירוש. ועל-כן כך היא דעתו של קיטל: „או יש כאן הגהה מאוחרת (Glosse) או דריוש חשב על ממלא-מקומו של זרובבל, שאמנם אין אנו שומעים עליו כלום והשתלחותו (ליהודה), אפשר, אך עלתה או במחשבה בלא שפעם התחיל לפעול במשרתו“⁹². ואולם אין דבר קל לחוקרים, ובייחוד לחוקרי-המקרא, מְיָשֵׁב את הכל על-ידי „גְּלוּסֶה“. באמת לא חמיד דרכו של מִדְּךָ להזכיר את שם-פקידו אם לא בראש האגרת או הפקודה, שבהן פונה אליו המלך. נחמיה נקרא „התרששא“ סתם, בלא הזכרת שמו הפרטי. ולעומת ההשערה הבנויה על *argumentum e silentio* עומדת נבואתו הברורה של זכריה: „ידי זרובבל יקדו הבית הזה וידיו תבצעה, וידעת, כי ה' צבאות שלחני אליכם“⁹³. הן אמנם, אין דברי-נבואה אלה מסומנים בתאריך; ואין אנו יודעים גם-כן, אם זכריה חי ונתנבא עד הגמר של בניין-המקדש; אבל יש לשער כמעט בוודאות, שאילו זרובבל לא היה מְבַצֵּעַ את בניין-המקדש, לא היתה נבואה מוטעמת כל-כך משתמרת בתוך נבואותיו של זכריה. הן אמנם, יש נבואות מועטות, שלא נתקיימו במילואן, ואף-על-פי-כן נשתמרו בידינו. אבל אין זה אלא מקרה יוצא מן הכלל, ואין להוציא נבואה מודגשת כל-כך מאמיתותה על-ידי השערה בלבד.

יש, איפוא, לשער, שזרובבל התחיל וגמר את בניין-המקדש, ואחר-כך מת או פוטר ממשרת-פחה, אפשר, באמת מתוך חשש. שְׁכַטוּעַן עַל כסא-המלוכה של בית-דוד, שְׁשֵׁנִי נביאים, חֲבִי וזכריה, רמזו על עתידו המלכותי, יש בלבו מחשבות מרד ושאפת-התמלכות. ומפני-כן נקרא בחזרה מירושלים לבלב או לשושן.

ולהשערה זו יש שני סמוכים חשובים: א) בזכרונות של עזרא אנו מוצאים ברשימת „העולים עמי (עם עזרא) במלכות ארתחשסתא המלך מבבל“:
„מבני דוד—חטוש“⁹⁴. ואולם „חטוש“ זה הוא אחד מבני-בניו של זרובבל⁹⁵; וב) אחר בניין-המקדש אין זרובבל נזכר עוד, לא הוא ולא בנו, ובראש האבטונומיה המוגבלת של מדינת-„יהוד“ עומד הכהן הגדול. על יסוד זה בנה זִיִּין תחילה בניין שלם: זרובבל הוא הוא „עבד-ה'“ המעונה והנהרג של ישיעיהו השני. הוא נעשה מלך-המשיח בפועל, ועל-כן תפסו אותו הפרסיים.

⁹¹ שם, ר' ד'. ⁹² עיין: Kittel, III, 2, S. 564.

⁹³ זכריה, ד' טז. ⁹⁴ עזרא, ח' ב'.

⁹⁵ דברי-חיים א', ג', כ"ב. „חטוש“ הוא בן שמעיה, בן שכניה, בן חנניה, בן זרובבל (ע"י).

שם, י"ט—כ"ב). בנוגע ל„בני-שכניה“ (שם, שם, כ"א) יש שם תסבוכת קצת.